

01

การศึกษาลวดลายตู้พระธรรมสมัยอยุธยาตอนปลายถึง รัชกาลที่ 2 ในหอสมุดสันติวัน*

A Study of the Pattern on the Scripture Cabinets from the Late Ayutthaya Period to King Rama II's Reign in the Santiwan Library

Received: September 7, 2022 | Revised: October 10, 2022 | Accepted: October 19, 2022

กัญญฐ วีระชีพสุข**

Kanyanat Weerachepsuk

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทฉบับนี้ เรื่อง “รูปแบบและเรื่องราว
บนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”

This academic article is part of a Master's thesis titled “Styles and Stories of
Scripture Cabinets in Santiwan Library of Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram”

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล: chenliling_5@hotmail.com

Master's student of Program in Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn
University. email: chenliling_5@hotmail.com

บทคัดย่อ

หอสมุดสันติวันปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาสของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ เป็นสถานที่สำหรับพระสงฆ์สามเณรใช้ในการศึกษาร่ำเรียนอักษรธรรมและเป็นที่เก็บหนังสือ ตำรา พระไตรปิฎกโบราณเก่า รวมถึงในปัจจุบันยังเป็นที่เก็บตู้พระธรรมหลายสมัยเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาเพื่อกำหนดอายุสมัยของตู้พระธรรมเหล่านี้ ดังนั้นบทความวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดอายุสมัยตู้พระธรรมผ่านการศึกษารูปแบบลวดลายประดับ โดยนำกลุ่มตู้ตัวอย่างสมัยอยุธยาตอนปลายถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นราชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาทั้งหมด 4 ตู้ คือ ตู้ฉนวนาม 2, ตู้ สว.13, ตู้ สว.18, ตู้ สว.29

ผลจากการศึกษาสามารถกำหนดอายุสมัยได้ดังนี้ ตู้ฉนวนาม 2 กำหนดอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายสังเกตได้จากการเขียนภาพทิวทัศน์ที่มีลายเส้นอ่อนช้อย มีชีวิตชีวา ตู้ สว.13 กำหนดอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรีสังเกตจากการออกช่อกระหนกที่พลิ้วไหวนุ่มนวล และมีลายกบบนกลางที่ถูกยัดสูงขึ้นซึ่งพัฒนามาจากลายกบไผ่ ต่อมาตู้ สว.18 กำหนดอายุอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 สังเกตจากขนาดเถาลายก้านขดที่มีขนาดที่เรียวเล็กและขนาดของกระหนกเปลวยังไม่อวบอ้วนรวมถึงมีการเว้นระยะช่องไฟที่ค่อนข้างห่างมาก สุดท้าย ตู้ สว.29 กำหนดอายุอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 สังเกตจากขนาดของกระหนกเปลวเริ่มมีลักษณะอวบอ้วนขึ้นเล็กน้อย ลายเส้นมีความแข็งแรงมีการจัดวางผูกลายเป็นระเบียบอย่างชัดเจน เป็นช่วงสุดท้ายที่ยังแสดงถึงวิธีการเขียนลวดลายลายเส้นที่ยังคงหลงเหลือกลิ่นอายจากอยุธยาตอนปลาย

คำสำคัญ: ตู้พระธรรม, ตู้ลายรดน้ำ, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, หอสมุดสันติวัน

A b s t r a c t

Santiwan Library is situated in the monastery area of Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram. This place serves as an educational place for monks and novices to study the Abhidhamma Pitaka, and as a storage of books, textbooks, old Tripitaka on ancient palm leaves, and for storing many scripture cabinets from various periods. However, previously there was no study to identify each scripture cabinet period. Thus, this study aims to identify their period through the study of decorative patterns. This study uses 4 sample cabinets from the late Ayutthaya period to the early Rattanakosin period, in the reign of King Phra Phuttha Lertlah Naphalai, which is Nameless Cabinet No.2, Santiwan Cabinet No.13, Santiwan Cabinet No.18, Santiwan Cabinet No.29

The results determined the periods as follows: Nameless Cabinet No.2 is from the late Ayutthaya period, indicated by its delicate and lively scenery pattern. Santiwan Cabinet No.13 is dated between the late Ayutthaya period and Thonburee period, as indicated by its soft and waving Kranok drawing and its raised Upper Kab and Lower Kab patterns, which was developed from the Kab Pai pattern. For Santiwan Cabinet No.18, it is from King Rama I's reign, evidenced by its slim, coiled vine, and slim Kranok Plaew, plus the enlarged spacing between patterns. Lastly, Santiwan Cabinet No.29 is from King Rama II's reign, indicated by a somewhat plumper Kranok Plaew, strong drawing lines, and visibly orderly pattern. It is the last period that still retains some of the late Ayutthaya drawing methods.

Keywords: Scripture Cabinet, Gilded Cabinet, Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram, Santiwan Library

บทนำ

หอสมุดสันติวันสร้างขึ้นในสมัยของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก พระองค์ที่ 17 (ปุ่น ปุณฺณสิริ) เมื่อครั้งที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส ในหอสมุดมีตู้พระธรรมที่เก็บรักษาไว้จำนวน 33 ตู้ ชื่อรหัส สว.¹ ตู้เหล่านี้ไม่มีจารึกระบุปีการสร้าง และยังไม่เคยมีผู้ใดได้ทำการศึกษาเพื่อกำหนดอายุสมัยตู้พระธรรมเหล่านี้อย่างชัดเจน ดังนั้นเนื้อหาในบทความฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะกำหนดอายุ และอธิบายพัฒนาการลวดลายในแต่ละสมัยผ่านการศึกษาจากลวดลายประดับที่ปรากฏบนตู้พระธรรม ซึ่งสามารถแสดงถึงพัฒนาการฝีมือของช่างแต่ละสมัยได้โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างตู้พระธรรมที่มีลักษณะลวดลายสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัชกาลที่ 2 ได้อย่างชัดเจนมา 4 ตู้ คือ ตู้นิรนาม 2, ตู้ สว.13, ตู้ สว.18, ตู้ สว.29 มาเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ในการกำหนดว่าลวดลายบนตู้ได้ทำการเปรียบ

¹ พระธรรมรหัส สว. ย่อมาจากคำว่า “หอสมุดสันติวัน” หมายถึงที่ปรากฏตามหลังรหัส สว. เป็นหมายเลขลำดับตู้ที่ทางวัดพระเชตุพนฯ ได้เป็นผู้จัดทำขึ้น ตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวันมีจำนวนทั้งหมด 33 ตู้ โดยรหัส สว. จะเขียนอยู่บริเวณขอบตู้ด้านล่าง จากการสำรวจพบว่าตู้พระธรรมอยู่กลุ่มหนึ่งในจำนวน 33 ตู้ ไม่พบรหัสตู้ สว. ปัจจุบันด้วยเหตุผลบางประการของทางวัดพระเชตุพนฯ จึงไม่ทราบว่าจะเอกสารทะเบียนตู้พระธรรมของหอสมุดสันติวันฉบับนี้เก็บอยู่ที่ใด ทำให้ไม่สามารถตรวจสอบหมายเลขตู้พระธรรมที่หายไปได้ ผู้เขียนจึงตั้งรหัสทะเบียนตู้ขึ้นมาใหม่คือ รหัส “นิรนาม” ใช้สำหรับตู้พระธรรมที่ไม่พบรหัส สว. บนตู้เท่านั้น ซึ่งรหัสตู้ในบทความฉบับนี้ใช้รหัสเดียวกับตู้พระธรรมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “รูปแบบและเรื่องบนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”

เทียบกับลวดลายบนตู้พระธรรมที่มีจารึก และตู้ที่มีลวดลายลักษณะเดียวกัน รวมถึงงานศิลปกรรมประเภทอื่นๆ ที่นักวิชาการเคยศึกษามาเป็นหลักฐานเปรียบเทียบ เพื่อกำหนดอายุสมัยได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

1. การศึกษาลายประดับในสมัยอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ที่ผ่านมา

ลวดลายที่ประดับปรากฏบนตู้พระธรรมสามารถพบได้ในกลุ่มงานศิลปกรรมประเภทต่างๆ อย่างเช่น งานจิตรกรรม ประติมากรรมปูนปั้น งานเครื่องไม้จำหลักไม้ต่างๆ การศึกษาลวดลายบนตู้พระธรรมสามารถศึกษาเปรียบเทียบกับลวดลายที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทยในแต่ละสมัยและนำไปสู่การกำหนดอายุได้ จากการศึกษาหลักฐานข้อมูลลวดลายประดับในแต่ละสมัย พบว่างานศิลปกรรมแต่ละยุคมีพัฒนาการรูปแบบลวดลายและวิธีเขียนลายที่มีลักษณะเฉพาะ โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มงานศิลปกรรมลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีรูปแบบลวดลายที่ดัดแปลงผสมผสานจากหลากหลายศิลปะ เช่น ลายก้านขด กระหนกฝรั่ง ลายหุรี โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้ทำการศึกษาโดยใช้หลักฐานจากลวดลายปูนปั้นประกอบกับเอกสารพระราชพงศาวดารฯ แต่งานประดับลวดลายปูนปั้นมักชำรุดได้ง่าย เมื่อซ่อมแซมมักทำแทนที่ลวดลายเดิมในบางครั้งอาจก่อให้เกิดการสับสนได้ จึงจำเป็นต้องใช้

ลวดลายจากกรรมวิธีอื่น เช่น งานวาดเขียน งานจำหลักหิน งานจำหลักไม้ งานประดับมุก มาช่วยในการพิจารณาวิวัฒนาการของลวดลาย (สันติ เล็กสุขุม 2532: 6) ลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย แสดงให้เห็นถึงวิธีการวางลวดลายมีการเว้นระยะช่องไฟที่กว้าง โดยลวดลายยังอิงต้นแบบจากธรรมชาติไม่ได้ดัดแปลงมากนักและนำมาประยุกต์ อย่างเช่น ลายดอกไม้ประดิษฐ์ลายดอกโบตั๋น ดอกบัวในศิลปะจีน ที่แพร่หลายทั้งภาคเหนือและภาคกลางช่วงราวศตวรรษที่ 19-21 เป็นต้น (สันติ เล็กสุขุม 2532: 45) นิยมออกแบบลายกระหนกเป็นหลักบางครั้งก็ดัดแปลงเป็นลายประกอบ ยักย้ายให้ลวดลายเกิดจังหวะช่องไฟให้เหมาะสมกับเนื้อที่และตำแหน่งที่ประดับ (สันติ เล็กสุขุม 2532: 7) แม้จะมีกฎเกณฑ์ในการออกแบบแต่ความสามารถของช่างยังเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้กฎระเบียบการเขียนสามารถพลิกแพลงได้เสมอ (สันติ เล็กสุขุม 2532: 7)

กลุ่มงานศิลปกรรมลวดลายในสมัยกรุงธนบุรี จากการค้นข้อมูลพบว่านักวิชาการส่วนใหญ่มักจัดศิลปะกรุงธนบุรีรวมอยู่กับศิลปะอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากกรุงธนบุรีเป็นช่วงสมัยระยะสั้นราว 15 ปี อยู่ในระยะเวลาที่มีภาวะสงครามอยู่เนืองๆ จึงพบงานสร้างสรรค์ศิลปกรรมในสมัยนี้น้อยมาก โดยผลงานที่พบยังคงสืบทอดรูปแบบคติต่างๆ มาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่ง รศ.ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร ได้อธิบายลักษณะศิลปะกรุงธนบุรีไว้ว่าทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะสมัยกรุงธนบุรีถือเป็นสะพานเชื่อมต่อยุคสมัยระหว่างอยุธยาตอนปลายมาสู่วัฒนโกสินทร์ (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 9) อย่างเช่น สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 13) จากข้อมูลศิลปกรรมลวดลายในหนังสือเล่มนี้พบว่ายังคงชนบประเพณีเดิมจากเมื่อครั้งอยุธยาเป็นราชธานี นอกจากนี้ อาจารย์สันติ เล็กสุขุม ได้เขียนบทความเกี่ยวกับงานช่างธนบุรี (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 15) โดยเลือกหลักฐานผลงานศิลปกรรมอย่างสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรีและกลุ่มตู้พระธรรมลายรดน้ำที่มีจารึกระบุการสร้างในสมัยกรุงธนบุรี มาช่วยเพิ่มองค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมในสมัยนี้ (ประภัสสร

ซูวี่เซียร์ 2562: 16)

กลุ่มงานศิลปกรรมลวดลายสมัยรัตนโกสินทร์ จากการตรวจสอบข้อมูลพบว่าศิลปกรรมช่วงต้นกรุงยังคงแบบแผนประเพณีจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กล่าวว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นระหว่างรัชกาลที่ 1–2 ถือเป็นยุคแห่งการปฏิสังขรณ์ งานศิลปกรรมส่วนใหญ่ยังทำตามแบบแผนประเพณีนิยมที่มีมาแต่เดิมเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2563: 16) กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านงานศิลปกรรม ทั้งงานสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนจนเกิดเป็นศิลปะอย่างนอกหรือแบบพระราชนิยม (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2563: 17)

จากข้อมูลดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่าในงานศึกษาเกี่ยวกับลวดลายก่อนหน้า สามารถใช้หลักฐานงานศิลปกรรมไทยแขนงต่างๆ เช่น งานจิตรกรรม งานประติมากรรม หรืองานจำหลักไม้ในแต่ละสมัยมาเทียบเคียงเพื่อประกอบการสันนิษฐานการกำหนดอายุผู้พระธรรมได้ ดังนั้นผู้เขียนจึงนำผลการศึกษาลวดลายของนักวิชาการที่ได้กล่าวมาในช่วงต้น มาประกอบกับการศึกษาเปรียบเทียบลวดลายเพิ่มเติมกับการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้เขียนมาใช้ในการกำหนดอายุลวดลายบนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน

2. ลวดลายในศิลปะอยุธยาตอนปลายที่พบบนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน

ผลงานการเขียนลายเส้นจิตรกรรมที่พบในศิลปะอยุธยา ตั้งแต่ต้นกรุงจนถึงสิ้นแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาพบว่ามีรูปแบบที่โดดเด่นเฉพาะตัว โดยลวดลายในแต่ละช่วงเวลาต่างได้รับและแลกเปลี่ยนอิทธิพลศิลปะอื่นๆ ได้สั่งสมพัฒนาโดยฝีมือช่างจากช่วงเวลานั้น ส่งผลให้ลวดลายที่ปรากฏมีความหลากหลายสามารถเห็นได้จากวิธีการออกแบบการเขียนลายเส้นหรือวิธีการเขียนลวดลายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว จากการสังเกตและศึกษาพบว่าภาพรวมลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลายมีกลุ่มลวดลายหนึ่งที่พบมาก

คือ กลุ่มลวดลายที่เขียนภาพทิวทัศน์ธรรมชาติพันธุ์พฤกษาอย่างบนตู้สกุล วัดเชิงหวาย รหัส สพข.116² (ภาพที่ 1) ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร การออกแบบลวดลายมีความสร้างสรรค์โดยอ้างอิงกับรูปทรงจากธรรมชาติแล้วมาประยุกต์ดัดแปลงให้เป็นรูปแบบลายไทย อย่างการเขียนลายต้นไม้ให้คล้ายเสมือนจริงหรือการเขียนลายกระหนกที่สลับปลี้อย่างมีระเบียบ แต่ในความเป็นระเบียบยังมีความอิสระที่มีชีวิตชีวา (สันติ เล็กสุขุม 2560: 201) และแต่งเติมบรรยากาศด้วยกลุ่มสัตว์เล็กอย่างพวกนกหรือกระรอกทำให้ภาพดูสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลายที่พบบนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน คือ ตู้นิรนาม 2 (ภาพที่ 2) ลวดลายบนตู้เป็นลายรดน้ำผสมเทคนิคกำมะลอ อยู่ในกลุ่มลวดลายทิวทัศน์ธรรมชาติพันธุ์พฤกษาที่เขียนค่อนข้างเสมือนจริงปรากฏบริเวณฝั่งขวาตู้ จากการศึกษาดูตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวันทั้งหมดพบว่าลายกลุ่มนี้นอกจากจะใช้เขียนประดับแล้ว ยังสามารถพบได้ในลักษณะเป็นฉากประกอบเนื้อเรื่องหรือแบ่งกั้นเนื้อหา หรือในบางครั้งสามารถใช้สนับสนุนบริบทส่งเสริมเนื้อหาให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น และเนื่องจากตู้นี้ภาพบนตู้โดนผ้าสีขาวเกาะมีสภาพค่อนข้างชำรุดเสียหาย ทำให้ภาพส่วนใหญ่เลือนหายไปเกือบทั้งหมด รวมถึงบริเวณส่วนฐานได้ถูกดัดแปลงไป ส่งผลให้การวิเคราะห์สังเกตเป็นไปค่อนข้างยาก แต่เนื่องจากลวดลายที่เหลือและโครงสร้างส่วนฐานของตู้มีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน จึงได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าตู้นิรนาม 2 เป็นตู้ในศิลปะอยุธยาตอนปลายด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

² ตู้พระธรรม รหัส สพข. หมายถึง สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หมายเลขที่ต่อท้ายรหัส สพข. เป็นหมายเลขตู้ตามบัญชีที่ทางหอสมุดแห่งชาติจัดทำขึ้นใหม่ ตู้พระธรรมอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ดู ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **ตู้ลายทอง ภาค 1 สมัยอยุธยาและธนบุรี** (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2564), 9. ปัจจุบันตู้พระธรรมรหัส สพข. จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 1 ลายทิวทัศน์ธรรมชาติพันธุ์พฤกษาออกลายกระหนกเปลวเคล้าสัตว์ขนาดเล็กอย่างนกหรือกระรอก ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ตู้ สพข.116 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

1. โครงสร้างส่วนฐานตู้นิรนาม 2 (ภาพที่ 2) มีการดัดแปลงส่วนฐานเดิมคาดว่าน่าจะเป็นฐานสิงห์มาก่อน เหตุผลเพราะบริเวณโครงสร้างด้านหน้าตู้มีลักษณะที่ออกแนวกว้างมากกว่าแนวสูง ดังนั้นฐานที่จะรองรับน้ำหนักตู้จึงควรมีขนาดโครงสร้างส่วนฐานที่ใหญ่สัมพันธ์กับตัวตู้โดยส่วนฐานที่ปรากฏปัจจุบันเหลือเป็นขาสั้น ซึ่งบริเวณช่วงขาเมื่อนำไม้กระดานลายดอกกลมในสีเหลี่ยมขนมเปียกปูนสามช่องมาวางไว้ กลับมีขนาดที่พอดีกับช่วงขาตู้ที่ถูกดัดแปลงไป ช่องที่ใส่ไม้กระดานอาจเป็นช่องรองฐานในฐานสิงห์ (ภาพที่ 2) ซึ่งการทำตู้พระธรรมฐานสิงห์ถือเป็นธรรมเนียมหนึ่งที่ทำกันมากในช่วงอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 3) เมื่อนำข้อมูลทั้งสองอย่างมาพิจารณารวมกันเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกัน เป็นการสนับสนุนว่าลวดลายที่อยู่บนตู้และโครงสร้างตู้เป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลาย ทั้งนี้ฐานสิงห์ที่ถูกดัดแปลงในหอสมุดสันติวันพบเพียงตู้เดียว ทว่าตู้ที่ถูกดัดแปลงส่วนฐานแบบตู้นิรนาม

2 ไม่ได้พบเพียงตู้เดียวในวัดพระเชตุพนฯ โดยตู้อื่นที่เป็นลักษณะนี้ยังมีลายประดับที่สอดคล้องกับโครงสร้างตู้ด้วยเช่นกัน จึงเป็นอีกหนึ่งเหตุผลที่ช่วยสนับสนุนว่าตู้นิรนาม 2 เป็นตู้ฐานสิงห์ในศิลปะอยุธยาตอนปลาย

2. ภาพทิวทัศน์ธรรมชาติอยู่ฝั่งขวาตู้เป็นภาพต้นไม้ใหญ่ มีสัตว์ตัวเล็กๆ เป็นนกบินแทรกอยู่ในภาพ (ภาพที่ 4) จากรายละเอียดที่ยังหลงเหลืออยู่ตรงบริเวณภาพด้านบน จะเห็นยอดกิ่งไม้แตกแขนงออกและมีนกน้อยหนึ่งตัวที่บินอยู่ใกล้ๆ และด้านล่างซ้ายมีโขดหินและนกสองตัวเกาะบนกิ่งไม้เล็กทางด้านขวา (ภาพที่ 5-6) การเขียนภาพบรรยายภาคในลักษณะนี้เป็นการเขียนทิวทัศน์ธรรมชาติที่ค่อนข้างเสมือนจริงซึ่งนิยมทำกันมากในศิลปะอยุธยาตอนปลาย คือการประยุกต์ลายจากธรรมชาติโดยดึงโครงสร้างรูปทรงนำมาดัดแปลงประยุกต์ผสมเข้ากับลายไทยอย่างที่ได้อธิบายไปในช่วงต้นของเนื้อหา ลายเส้นการเขียนของช่างได้สื่อถึงบรรยากาศของภาพที่มีชีวิตชีวาจากสัตว์ตัวเล็กๆ ที่กระจายอยู่ทั่วทั้งภาพ อย่างเช่นบนตู้ สฟช.116 (ภาพที่ 7) เป็นลายเส้นที่บาง คมชัด ไม่แข็งกระด้าง

ภาพที่ 2 ตู้นิรนาม 2 ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ถูกตัดส่วนฐานออก หอสมุดสันติวัน

ภาพที่ 3 ฐานสิงห์ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ตู้ สพข.116 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

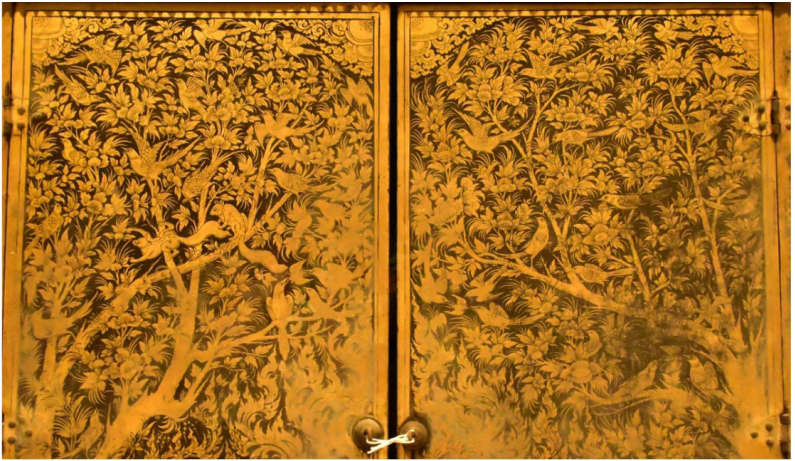
ภาพที่ 4 ลายทิวทัศน์ธรรมชาติ ฝ่งขาวตู้ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
ตู้ นิรนาม 2 หอสมุดสันติวัน

ภาพที่ 5 ภาพขยายจากภาพที่ 4 ส่วนบนของตู้ไม้บาน 2 เป็นภาพกิ่งไม้มีนกบินเคล้า

ภาพที่ 6 ภาพขยายส่วนล่างของภาพที่ 4 ของตู้ไม้บาน 2 เป็นภาพโขดหิน ต้นหญ้า และโคนกิ่งไม้มีนกเกาะ

ภาพที่ 7 ภาพด้านหน้าตู้ รายละเอียดส่วนยอดของต้นไม้ที่มีสัตว์ขนาดเล็กอย่างกระรอก นกนานาชนิดบินคละเคล้ากัน ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ตู้ สพข.116 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

อีกหนึ่งลวดลายที่นิยมทำกันมากในสมัยอยุธยาตอนปลายคือลาย ก้านขด (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 158) ลักษณะโครงสร้างลายเป็นก้าน กระหนกขดออกลายเป็นวงกันหอยเรียกว่า ลายก้านขด (ราชบัณฑิตยสถาน 2561: 67-69) ในสมัยอยุธยาตอนปลายสามารถพบลายก้านขดประดับได้ มาก อย่างเช่น ลายก้านขดบนบานประตูหรือหน้าบันศาลาการเปรียญวัด ใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี การออกลายก้านขดสามารถดัดแปลงได้ ตามลักษณะของพื้นที่ ในหอสมุดสันติวันพบลายก้านขดแบบศิลปะอยุธยา ตอนปลายในตู้ สว.13 (ภาพที่ 8) เป็นลายก้านขดที่ออกเถาขนบสองข้าง ทำให้ภาพรวมดูสมมาตรกันทั้ง 2 ฝั่ง ในส่วนปลายก้านขดจบลงด้วยเทพ ราเทพนม นาค ครุฑ รูปสัตว์หิมพานต์ ลายก้านขดตู้ สว.13 สามารถเทียบ ได้กับลายก้านขดบนบานประตูมุกหอมฉวีธรรม ในปัจจุบันจัดแสดง อยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 9) เดิมบานประตูมุกนี้เคย เป็นบานประตูโบสถ์วัดบรมพุทธารามพบจารึกอยู่บริเวณขอบบานประตู ข้ายระบूपิ พ.ศ. 2295 สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จาก ลวดลายจะเห็นได้ว่ามีลักษณะองค์ประกอบการจัดลวดลายที่ใกล้เคียงกัน

คือขนาดของก้านขดมีลักษณะเส้นที่เล็กและผอมเรียว มีการเว้นระยะช่องไฟที่ค่อนข้างมากทำให้กระหนกเปลวแต่ละข้อสามารถสะบัดได้อย่างอิสระ มีความพลิ้วไหว ต่างจากลายกระหนกเปลวของสมัยกรุงธนบุรีที่มีการจัดวางที่เริ่มเป็นระเบียบยิ่งขึ้น โดยออกข้อเถากระหนกเปลวในแนวตั้งแล้วออกข้อเฉียงด้านบน การออกลายลักษณะนี้ได้สืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 159) และการจัดวางลายกระหนกเปลวไม่แน่นเท่ากับลายกระหนกเปลวในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีการสานไขว้สลับจัดวางเป็นระเบียบอย่างชัดเจน จากข้อมูลที่กล่าวมาเมื่อพิจารณาแล้วจึงเป็นไปได้ว่าลายก้านขดที่ประดับบน ตู้ สว.13 น่าจะมีอายุในสมัยอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี

ภาพที่ 8 พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ลายก้านขดปลายเถากลายเป็นเทพรา ศิลปะอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี ตู้ สว.13 หอสมุดสันติวัน

ภาพที่ 9 นารายณ์ทรงครุฑทอกลายก้านขดปลายเถาออกลายขนาก้างด้วยนาค ครุฑและหงส์บนประตุมุก จารึกปี พ.ศ. 2295 ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

3. ลวดลายศิลปะกรุงธนบุรีที่พัฒนามาจากศิลปะอยุธยาตอนปลายและลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอื่นที่พบบนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน

ลวดลายงานศิลปกรรมกรุงธนบุรีไม่ว่าจะเป็นรูปแบบหรือคติที่แสดงออก ยังคงสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาปลายอย่างเห็นได้ชัด เพราะผู้คนสมัยกรุงธนบุรียังเป็นคนที่ตกค้างมาจากกรุงเก่า (ราชบัณฑิตยสถาน 2549: 44) แต่ถึงกระนั้นศิลปะในสมัยกรุงธนบุรีเองก็เริ่มมีการพัฒนาลวดลายเป็นลักษณะของตนเองขึ้น เช่น อย่างลายกบบน-กบาล่างที่ประดับบริเวณขอบเสา ตั้ว.13 (ภาพที่ 10-12) รูปทรงกบบน-กบาล่างของสมัยอยุธยาตอนปลาย

จะเป็นทรงกาบไผ่ทรงของกาบมีลักษณะสั้นป้อม อย่างเช่น งานจำหลักไม้
บุษบกธรรมาสันในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัด
ลพบุรี ที่มีจารึกระบุปี พ.ศ. 2225 (สันติ เล็กสุขุม 2532: 72) (ภาพที่ 13)
ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกจากนี้ยังสามารถพบเป็น
งานปูนปั้นประดับบนงานสถาปัตยกรรม อย่างบริเวณขอบเสาหน้าต่างซุ้ม
บรรพแถลงของพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท เป็นต้น เมื่อเทียบกับ
ลายกาบบน-กบาล่างบนตู้ สว.13 พบว่ารูปทรงของกบาล่างค่อนข้างยืด
สูงขึ้นมากกว่าสมัยอยุธยาตอนปลายเล็กน้อย เป็นไปได้ว่ารูปทรงที่ยืดสูงของ
กบาล่างเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ช่วงปลายอยุธยาตอนปลาย แล้วได้ส่ง
ต่อให้กับสมัยกรุงธนบุรี ดังปรากฏในหลักฐานสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงซึ่ง
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีธรรมราชาจัดทำขึ้น (สันติ
เล็กสุขุม 2553: 396) พบลายกาบบน-กบาล่าง 3 ลักษณะ คือ 1.แบบอยุธยา
ตอนปลายเป็นทรงกาบไผ่ (ภาพที่ 14) 2.กบาล่างที่พัฒนามาจากทรงกาบไผ่
ถูกยืดสูงขึ้นเล็กน้อย (ภาพที่ 15) และ 3.กาบพรหมครลักษณะรูปทรงกาบ
ล่างที่ถูกยืดสูงขึ้นและส่วนปลายยอดของลายจะสับตัดทางเล็กน้อย (ภาพที่
16) ลายกาบพรหมครได้ใช้สับต่อกันมาในศิลปะรัตนโกสินทร์ อีกหนึ่งหลัก
ฐานสำคัญที่สามารถนำมาสนับสนุนกับข้อมูลนี้ได้ คือพบตู้พระธรรมในสมัย
กรุงธนบุรีที่มีลายกบาล่างยืดทรงสูงลักษณะเดียวกับตู้ สว.13 คือตู้ ฐบ.3³
จารึกปี พ.ศ. 2320 (กองแก้ว วีระประจักษ์ 2564: 279) (ภาพที่ 17) แม้
รายละเอียดในลายกบาล่างของตู้ ฐบ.3 ไม่ละเอียดเท่ากับตู้ สว.13 แต่จาก
รูปทรงของกบาล่างที่พบมีลักษณะเดียวกัน เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน
ว่าในสมัยศิลปะกรุงธนบุรีลวดลายบางประเภท ได้เริ่มมีการพัฒนามาเป็นรูป
แบบของตนเองแล้ว เมื่อพิจารณาจากหลักฐานเห็นได้ว่าลายกาบบน-กบาล่างบนตู้ สว.13 อยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี

³ ตู้พระธรรม รหัส ฐบ. หมายถึง ตู้ไทยโบราณสมัยธนบุรี หมายเลขที่ต่อท้ายรหัส ฐบ. เป็นหมายเลข
ตู้ตามบัญชีที่ทางหอสมุดแห่งชาติจัดทำขึ้น ปัจจุบันตู้พระธรรมที่อยู่ภายใต้การดูแลของสำนัก
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ดู กองแก้ว วีระประจักษ์, ตู้ลายทอง ภาค 1 สมัยอยุธยาและธนบุรี, 9.

10

11

12

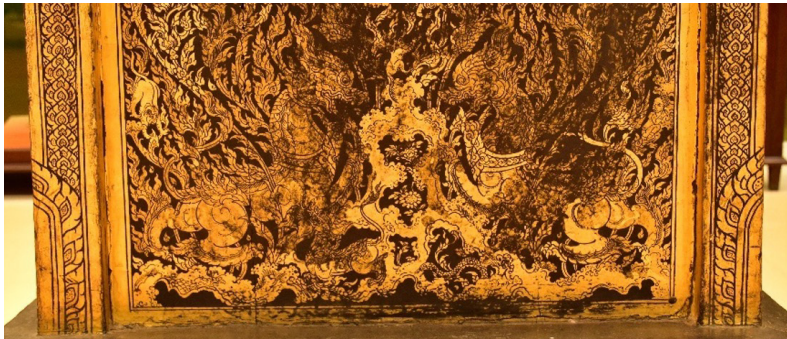

ภาพที่ 10 ลายกาบบน-กabl้างบริเวณขอบเสา
ภาพที่ 11 ภาพขยายกาบบน
ภาพที่ 12 ภาพลายกาบล้าง
ตู้ สว.13 ศิลปะอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี
หอสมุดสันติวัน

ภาพที่ 13 ลายกาบบน-กabl้าง
บนธรรมาสันบุษบก จารึกระบूपิ พ.ศ. 2225
ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ 14 กาบล่างทรงกาบไผ่ ปราสาทอากิญญาตุณฑรพรหม
 ภาพที่ 15 กาบล่างทรงที่ยึดขึ้นเล็กน้อย ปราสาทวิญญาณีจายตนพรหม
 ภาพที่ 16 กาบล่าง กาบพรหมศร ปราสาทในชั้นนอกนิรฐาพรหม
 (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 18-19.)

ภาพที่ 17 ลายกาบล่างยึดทรงสูง ตู้ ธบ.3 ศิลปะกรุงธนบุรี จารึกปี พ.ศ. 2320 หอสมุดแห่งชาติ

ลวดลายที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอื่นเข้ามาในสมัยอยุธยาแต่ละยุคสมัย มีการคลี่คลายลวดลายผสมผสานกับลายไทยแล้วพัฒนารูปแบบลายเส้น จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ลวดลายลักษณะนี้ปรากฏบนตู้ สว.13 (ภาพที่ 18) เป็นลายประดับบริเวณขอบเสาเป็นลายกระหนกหัวมนฝรั่ง⁴

⁴ ลายกระหนกหัวมนฝรั่งเป็นชื่อที่ผู้เขียนอธิบายตามลักษณะรูปทรงของลายที่เหมือนดอกไม้ที่ถูกมัดส่วนปลาย ซึ่งคล้ายคลึงกับลักษณะลายก้านขดกระหนกหัวมนแบบกระหนกผักกูดอย่างฝรั่ง

ที่ถูกดัดแปลงให้เข้ากับบริบทของไทย หลักฐานลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกแบบฝรั่งที่พบในสมัยอยุธยาปลาย อย่างเช่นบนหน้าบันวัดเทวี่ด จังหวัดอยุธยา ที่สันนิษฐานว่าเป็นงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สันติ เล็กสุขุม 2560: 161) เพราะเป็นช่วงที่เปิดทำการค้ากับกลุ่มต่างชาติมากที่สุด แต่ลายกระหนกห้วนฝรั่งที่ประดับบนตู้ได้ถูกพัฒนาผสมความเป็นไทยแล้ว สังเกตจากโครงสร้างไปไม้ที่เริ่มกลายเป็นแบบกระหนกปลายแหลม ลายก้านขดที่ออกช่อปลายเป็นดอกตูมและดอกไม้ที่บานออก (ภาพที่ 18) ซึ่งลักษณะดอกตูมรูปทรงคล้ายกับลายก้านขดกระหนกห้วนแบบกระหนกผักกูดอย่างฝรั่ง (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 90-91) บนหน้าบันซุ้มประตูเก่าของหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม (ภาพที่ 19) ตัวกระหนกห้วนและอวบน้ำใหญ่เป็นลายอย่างเทศที่รับมาจากตะวันตก จะเห็นได้ว่าศิลปะสมัยกรุงธนบุรีถึงช่วงแรกของรัตนโกสินทร์ยังสืบทอดลายประดับอิทธิพลตะวันตกลงมาด้วยเช่นกัน (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 92) และตู้พระธรรมในหอไตรวัดระฆังโฆสิตารามทั้ง 2 ตู้ ตรงบริเวณเชิงตู้มีการประดับกระหนกอย่างฝรั่งในลักษณะเช่นกัน เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่ได้กล่าวมาเห็นว่าลายกระหนกห้วนฝรั่งบริเวณขอบเสาตู้ สว.13 มีความคล้ายคลึงกับข้อมูลตัวอย่างที่นำมาเทียบ จึงสรุปได้ว่าลายประดับบริเวณขอบเสาตู้นี้น่าจะอยู่ในช่วงอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรีด้วยเช่นกัน

อีกประการหนึ่งตามประวัติของหอไตรแห่งนี้เคยเป็นตำหนักของรัชกาลที่ 1 ครั้งยังรั้งตำแหน่งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาในสมัยกรุงธนบุรี หลังจากตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้ถอยย้ายมาถวายเป็นพระราชกุศลและมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในเรือน 3 หลังนี้ เขียนโดยพระอาจารย์นาคที่เกิดในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 9) ซึ่งเป็นคนที่เกิดจากกรุงเก่าแต่ยังมีชีวิตอยู่ถึงแผ่นดินใหม่ จากข้อมูลประวัติและผลงาน

ในหนังสือศิลปะกรุงธนบุรี (ประภัสสร ชูวิเชียร, ศิลปะกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ: มติชน, 2562), 91.) ในหนังสือเล่มนี้ได้อธิบายลักษณะไว้ว่า เป็นลายก้านที่ส่วนยอดออกช่อเป็นตัวกระหนกห้วนตัวกระหนกอวบน้ำใหญ่แตกต่างจากกระหนกไทยที่มีตัวกระหนกเรียวแหลม (เรื่องเดียวกัน, 89.)

จิตรกรรมหอไตรแห่งนี้ พบว่าเป็นการผสมผสานศิลปะในช่วงรอยต่อระหว่าง การเปลี่ยนผ่านของยุคสมัย ประมาณปลายสมัยธนบุรีถึงรัชกาลแรกของสมัย รัตนโกสินทร์ก็ว่าได้ (ประภัสสร ชูวิเชียร 2562: 92)

(ซ้าย) ภาพที่ 18 ลายก้นขดพุดกษาอยู่ตรงขอบเสาด้านหน้าชาวู้
ศิลปะอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี ตู้ สว.13 หอสมุดสันติวัน
(ขวา) ภาพที่ 19 ลายก้นขดแบบฝรั่ง หน้าบันหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม

4. ลวดลายศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-2) ที่พบ บนตู้พระธรรมในหอสมุดสันติวัน

งานศิลปกรรมในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์พบว่ายังคงยึดถือรูปแบบ ประเพณีมาจากกรุงเก่า การสร้างเมืองและพระบรมมหาราชวังได้สร้างเลียน แบบพระราชวังกรุงศรีอยุธยา (เสนอ นิลเดช 2545: 83-84) รวมถึงงาน จิตรกรรมฝาผนังงานประดับตกแต่งต่างๆ ยังคงคติแบบอยุธยาตอนปลาย (เสนอ นิลเดช 2545: 84) ในศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบงานช่างสมัย

อยุธยาตอนปลายมากที่สุดอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1-2 ลวดลายงานช่างรัชกาลที่ 1 ยังทำตามรูปแบบกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น (แสงโสม เกษมศรี 2515: 206) ต่อมาในรัชกาลที่ 2 ด้วยระยะรัชกาลที่ไม่ยาวนานช่างในรัชกาลนี้จึงยังสืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1 แต่ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีความนิยมกว้างขวางใช้แบบอย่างฝรั่งและจีนเข้ามาปะปนแปลงให้แปลกไปจากแต่ก่อน (แสงโสม เกษมศรี 2515: 218) และลวดลายประดับอย่างฝรั่งและจีนจะเด่นชัดขึ้นในงานศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นไป

4.1 ลวดลายในสมัยรัชกาลที่ 1

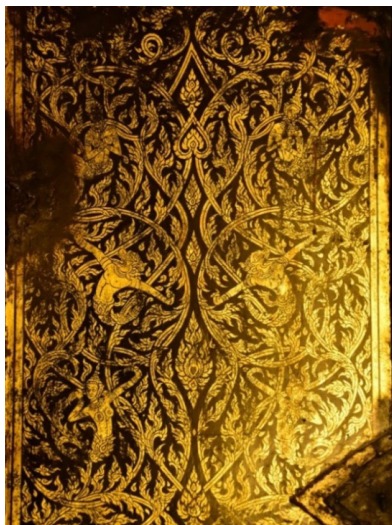
ลวดลายลายเส้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงสืบทอดรูปแบบคตินิยมแบบประเพณีจากสมัยอยุธยาตอนปลายสืบมาถึงกรุงธนบุรีและถ่ายทอดสู่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (ราชบัณฑิตยสถาน 2549: 44) เนื่องจากต้องการรื้อฟื้นสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้กลับมารุ่งเรืองเหมือนกับกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นรูปแบบศิลปกรรมจึงยึดตามธรรมเนียมเดิม รวมถึงช่างฝีมือในสมัยนี้ยังเป็นคนจากแผ่นดินอยุธยาและกรุงธนบุรี ทำให้ผลงานที่ออกมายังคงรูปแบบเดิมที่เคยทำตามกันมาของครูช่าง (ราชบัณฑิตยสถาน 2549: 46) กระนั้นในหอสมุดสันติวันพบตู้ที่มีลายประดับคล้ายคลึงรูปแบบในช่วงรัชกาลที่ 1 คือลายบนตู้ สว.18 (ภาพที่ 20) เป็นลายก้านขด ที่ได้สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรีลักษณะโครงสร้างก้านขดและลวดลาย มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับลายก้านขดของบานประตูหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม (ภาพที่ 21) มีประวัติการสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยยังคงใช้ช่างในสมัยอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี (นิวัติ กองเพียร 2526: 9) ที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ โดยลักษณะโครงสร้างลายก้านขดออกเถาสองเส้นคู่กันขนาดเถามีเส้นเรียวบางขดม้วนออกข้อในลักษณะเดียวกัน การเว้นระยะช่องไฟค่อนข้างห่างเมื่อนำลายก้านขดบนตู้ สว.18 มาเทียบจะเห็นว่ามีลักษณะโครงสร้างที่ใกล้เคียงกันจากหลักฐานที่ได้กล่าวมาเห็นได้ว่าลายก้านขดบนตู้ สว.18 อยู่ในช่วงรอยต่อของศิลปะกรุงธนบุรีถึงสมัยรัชกาลที่ 1

4.2 ลวดลายในสมัยรัชกาลที่ 2

ลวดลายในช่วงรัชกาลนี้เริ่มเห็นพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงวิธีการวางโครงสร้างลาย และขนาดของตัวกระหนกอย่างชัดเจน ตัวอย่างการเขียนลายกระหนกเครือเถาไขว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 บนตู้ กท.24⁵ หอสมุดแห่งชาติ จารึกปี พ.ศ. 2331 (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ 2529: 77) (ภาพที่ 22) วิธีการเขียนลายเส้นบางแต่คมชัดส่วนปลายกระหนกเขียนแบบเลี้ยงยอดแหลมเพรียวบาง มีการเว้นระยะช่องไฟกว้างทำให้ตัวลายคล้ายกับเปลวไฟที่กำลังลุกโชน ส่วนวิธีการเขียนกระหนกเปลวเครือเถาไขว้ในสมัยรัชกาลที่ 2 บนตู้ กท.243 หอสมุดแห่งชาติ จารึกปี พ.ศ. 2367 (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ 2531: 210) (ภาพที่ 23) สังเกตเห็นได้ว่าขนาดของกระหนกเปลวมีความหนามากขึ้นการวางโครงสร้างมีลักษณะสานแน่นเป็นระเบียบคล้ายตะแกรง ซึ่งเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนเมื่อเทียบลายกระหนกของรัชกาลที่ 1 โดยลายกลุ่มนี้สามารถเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ที่ไม่หลงเหลือกลิ่นอายวิธีการเขียนจากอยุธยาตอนปลาย-กรุงธนบุรี

ลายกระหนกเปลวเครือเถาไขว้ขีดสานลายเป็นตะแกรงปรากฏบนตู้ในหอสมุดสันติวันตู้ สว.29 (ภาพที่ 24) ลักษณะการเขียนกระหนกเปลวเริ่มอวบขึ้นเล็กน้อยแต่ยังเขียนส่วนปลายกระหนกเปลวเรียวแหลม มีการวางโครงสร้างเครือเถาไขว้ที่สานกันเป็นระเบียบ สามารถนำมาเทียบกับตู้พระธรรมฝั่งหนึ่งในหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม (ภาพที่ 25) ซึ่งตู้พระธรรมที่อยู่ในหอไตรแห่งนี้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัชกาลที่ 2 เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นพี่พระหัตถ์ของพระองค์ท่านกับครูช่างที่มาจากสมัยอยุธยา (นิวัติ กองเพียร 2526: 9) เมื่อเทียบแล้วเห็นว่าตู้จากฝั่งหนึ่งฯ ลวดลายเริ่มมีพัฒนาการ

⁵ ตู้พระธรรม รหัส กท. หมายถึง ตู้ไทยโบราณสมัยรัตนโกสินทร์ หมายเลขที่ต่อท้ายรหัส กท. เป็นหมายเลขตู้ตามบัญชีที่ทางหอสมุดแห่งชาติจัดทำขึ้น ปัจจุบันตู้พระธรรมอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ดู ก่องแก้ว วีระประจักษ์, *ตู้ลายทอง ภาค 2 สมัยรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 1* (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2564), 10.

ภาพที่ 20 ลายกระหนกก้านขดปลายเถาเทพนม และลิง มีช่อเกี้ยว ช่อคล้อง อยู่ด้านหน้าบานของฝักหอนอนหอไตร วัดระฆังโฆสิตาราม ศิลปะชาวขงตุลปะรัตนโกสินทร์ ตู สว.18 หอสมุดสันติวัน

ภาพที่ 21 ลายก้านขดบนบานประตูด้านซ้ายล่างของฝักหอนอนหอไตร วัดระฆังโฆสิตาราม ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1

เหมือนกับที่ได้อธิบายไปในข้างต้นแล้ว คือมีการวางโครงสร้างจัดระเบียบอย่างมีแบบแผน ขนาดกระหนกเริ่มอวบอิม การเขียนลายเส้นกระหนกเปลวส่วนยอดไม่เรียวยาวดูไหลลื่นเท่ากับสมัยอยุธยาตอนปลาย อย่างไรก็ตามสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพบันทึกไว้ว่า “ของที่สร้างในรัชกาลที่ 1 ทำตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ 2 จึงคิดแปลงไปต่างๆ” (นิวัติ กองเพียร 2526: 11) กระบวนลายเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้และพัฒนาต่อยอดในรัชกาลที่ 3 สำหรับตู้พระธรรมของหอสมุดสันติวัน ตู สว.29 เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ยกมาอธิบายข้างต้น จึงกำหนดได้ว่าเป็นลายกระหนกเปลวในสมัยรัชกาลที่ 2 จะมีโครงลายที่ชัดเจนเป็นตะแกรง การวางลายมีแบบแผนที่เป็นระเบียบแล้ว การเว้นระยะช่องไฟน้อยลงแต่ยังไม่ชิดมากนัก เมื่อเทียบกับลายกระหนกเปลวเครือเถาในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ประกอบกับส่วนปลายลายกระหนกเปลวที่อยู่บนเครือเถาไขว้มีลักษณะการเขียนเลี้ยยยอดอยู่ แม้เส้นไม้ไผ่มนวลหรือมีปลายกระหนกที่เรียวเท่ากับลวดลายในศิลปะที่ผ่านมาก่อนหน้านี้

ภาพที่ 22 ลายกระหนกเปลว เครือเถาไขว้
ศิลปะรัตนโกสินทร์ ตู้ กท.24 หอสมุดแห่งชาติ
จารึกปี พ.ศ. 2331 อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1

ภาพที่ 23 ลายกระหนกเปลวเครือเถาไขว้
ศิลปะรัตนโกสินทร์ ตู้ กท.243 หอสมุดแห่งชาติ
จารึกปี พ.ศ. 2367 อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 2

ภาพที่ 24 ลายกระหนกเปลวเครือเถาไขว้
สังเกตที่ระยะช่องไฟและขนาดของตัวกระหนก
เปลว ศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตู้ สว.29 หอ
สมุดสันติวัน

ภาพที่ 25 ลายกระหนกเปลวเครือเถาไขว้ มีข้อ
เกาะข้อเกี่ยว ข้อคล้อง ศิลปะรัตนโกสินทร์ เป็น
ตู้ฝังหอนั่งในหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม

บทสรุป

บทความฉบับนี้มีจุดประสงค์ที่จะกำหนดอายุ และอธิบายพัฒนาการ ลวดลายในแต่ละสมัย ผ่านการศึกษาจากลวดลายประดับที่ปรากฏบนตู้พระธรรม ซึ่งสามารถแสดงถึงพัฒนาการฝีมือของช่างแต่ละสมัยได้ โดยเลือก ตัวอย่างตู้พระธรรมกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในช่วงสมัยศิลปะอยุธยาตอนปลาย จนถึงช่วงรัชกาลที่ 2 จำนวน 4 ตู้ คือ ตู้ สว.13, ตู้ สว.18, ตู้ สว.29 และ ตู้ นิรนาม 2 สามารถกำหนดอายุได้ดังนี้ ตู้ นิรนาม 2 สมัยอยุธยาตอนปลาย, ตู้ สว.13 อายุสมัยอยุธยาตอนปลาย–กรุงธนบุรี, ตู้ สว.18 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, ตู้ สว.29 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 และสามารถบ่งบอกถึง พัฒนาการลวดลายได้ดังต่อไปนี้

ลวดลายในสมัยศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นช่วงที่ลวดลายมีความหลากหลาย ซึ่งได้รับผ่านจากอิทธิพลศิลปะภายนอกจากคนหลายกลุ่ม ภาษาที่เข้ามาทำการค้าในสมัยนั้น และด้วยความสามารถของช่างเขียนใน สมัยก่อนจึงมีลวดลายที่ได้รับจากอิทธิพลภายนอกนำมาดัดแปลงประยุกต์ และสร้างสรรค์ออกแบบลวดลายจนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้เข้ากับรสนิยม ของคนไทย จุดเด่นลวดลายในสมัยศิลปะอยุธยาตอนปลายที่พบคือ การ เขียนลายไทยเชิงภาพทิวทัศน์ธรรมชาติพันธุ์พฤกษา หรือวิธีการเขียนลาย เส้นดูบางเบานุ่มแต่คมชัด กระหนกเปลวมีจังหวะที่พลิ้วไหว การเว้นระยะ ช่องไฟที่ทำให้ลวดลายดูมีอิสระอย่างดูสุกสุัดเชิงหยาบ หรืออย่างตู้พระ ธรรมในหอสมุดแห่งชาติอย่างตู้ อย.9 และตู้ อย.29 และตู้ในหอสมุดสันติ วันอย่างตู้ นิรนาม 2 และตู้ สว.13 รวมถึงยังมีการผสมลวดลายจากศิลปะ ภายนอกอย่างเช่นลายกระหนกหัวมนฝรั่ง ดังตัวอย่างตู้ สว.13 แม้ลวดลาย บางส่วนจะได้รับอิทธิพลจากต่างชาติ แต่ในเวลาต่อมาได้รับการพัฒนาลาย เป็นส่วนหนึ่งของลายไทยไปโดยปริยาย

ลวดลายสมัยกรุงธนบุรีเนื่องด้วยระยะเวลาที่สั้นเพียง 15 ปี ผลงาน ศิลปะในสมัยนี้จึงพบได้ค่อนข้างน้อย รูปแบบงานศิลปกรรมยังคงสืบทอดมา จากศิลปะอยุธยาตอนปลายเป็นพื้นฐานและนำมาพัฒนาต่อ แม้ไม่ได้พัฒนา

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เป็นลายกระหนกเปลว
เครือเถาไขว้ โดยมีการจัดวางโครงสร้างลายอย่างมีระเบียบแบบแผนโครง
ลายได้สานไขว้สลับคล้ายตะแกรงแต่ยังไม่แน่นมากนัก ขนาดตัวกระหนก
เปลวเริ่มอวบขึ้นเล็กน้อย ตู้ในหอสมุดสันติวันทีเขียนลายกระหนกเปลว
ลักษณะนี้คือ ตู้ สว.29

ผลจากการศึกษาในบทความนี้เป็นตัวอย่างกรณีศึกษาการกำหนด
อายุตู้พระธรรมจากลวดลายสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัชกาลที่ 2 เมื่อ
วิเคราะห์หลักฐานพบว่าในศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงถือ
ขนบธรรมเนียมวิธีการเขียนลายเส้นจากครูช่างสมัยอยุธยาตอนปลาย
เป็นการเขียนแบบไทยประเพณีที่สืบทอดโดยครูช่างจากรุ่นสู่รุ่น แม้มี
คุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันแต่เมื่อพิจารณารายละเอียดอย่างถี่ถ้วนพบว่า
มีข้อแตกต่างกันบางประการ และในความแตกต่างนี้สามารถบ่งบอกถึง
ฝีมือช่างเขียนตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาปรับเปลี่ยนลวดลายจนกลายเป็น
เอกลักษณ์ในแต่ละสมัยได้ ด้วยข้อมูลหลักฐานนี้สามารถใช้เป็นข้อสังเกต
ในการศึกษาพิจารณาตู้พระธรรมอื่นๆ ในสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ได้

บรรณานุกรม

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2529. **ตุลาาทองภาค 2 สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.
- _____, 2531. **ตุลาาทองภาค 2 สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3.** กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.
- _____, 2564ก. **ตุลาาทอง ภาค 1 สมัยอยุธยาและธนบุรี.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- _____, 2564ข. **ตุลาาทอง ภาค 2 สมัยรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 1.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- นิวัติ กองเพียร, 2526. **หอพระไตรปิฎก วัดระฆังโฆสิตาราม.** กรุงเทพฯ: บริษัทเซลลิในประเทศไทย.
- ประภัสสร ชูวิเชียร, 2562. **ศิลปะกรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ: มติชน.
- ราชบัณฑิตยสถาน, 2549. **ศิลปกรรมล้ำค่าสมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- _____, 2561. **พจนานุกรมศัพท์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2563. **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สันติ เล็กสุขุม, 2532. **ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310).** กรุงเทพฯ: มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน.
- _____, 2553. **พัฒนาการของลายไทย: กระหนักกับเอกลักษณ์ไทย.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- _____, 2560. **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน.** นนทบุรี: เมืองโบราณ.
- เสนอ นิลเดช, 2545. **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, 2515. **ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394).** พระนคร: มิตรนราการพิมพ์.
- หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2542. **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.